

“Allengs wordt de spruyt een boom” (II): De Stellenbossche studentenvereniging “Ons Spreekuur” en de literatuur (1895-1919)¹

Ingrid Glorie

“Allengs wordt de spruyt een boom” [Slowly/gradually the shoot becomes a tree] (II): The Stellenbosch student society “Ons Spreekuur” [Our debating hour/hour to talk] and literature (1895-1919)

As was discussed in a previous article, the Stellenbosch reading and debating society “Ons Spreekuur” (1885-1919) served as a breeding ground for the future political, religious and cultural leadership of the Afrikaner community. Archive records show that many of the books in the “Ons Spreekuur” library came from donor organizations overseas that had their own cultural and political agendas. The library’s inventory as well as the texts discussed during meetings mostly reflect the petty-bourgeois, protestant and nationalist mindset that characterized The Netherlands in the mid-nineteenth century. More recent forms of literature, like the poetry of the “Tachtigers” and the naturalistic novel, were largely ignored.

Dit is het tweede en laatste deel van een reeks artikelen over de Stellenbossche studentenvereniging “Ons Spreekuur” (1895-1919).² Wat “Ons Spreekuur” van belang maakt, is het feit dat de vereniging als kweekvijver heeft gediend voor predikanten, onderwijzers, journalisten en schrijvers, wetenschappers en politici die later een belangrijke rol zouden gaan spelen in de strijd voor sociaal-economische en politieke emancipatie van de Afrikaners.

Dat “Ons Spreekuur” relatief lang aan het “Hoog-Hollands” of Nederlands als voertaal bleef vasthouden, ook toen elders in de Zuid-Afrikaanse samenleving het Afrikaans steeds meer terrein begon te winnen, is het werk van de oprichter en eerste voorzitter van de vereniging, professor W.J. Viljoen. In 1904 omschreef J. Brill, rector van het Grey-kollege in Bloemfontein, het Afrikaans als “a simplified form of the language of Holland, adapted to the wants of our South African population: Dutch grammatical, but not pedantically grammatical: the language of the drawing-room as distinguished from that of the kitchen” (Brill, 1904: 13). Inmiddels weten we dat bij het ontstaan van het Afrikaans naast het Nederlands ook andere talen van invloed zijn geweest, zoals het Engels, het Maleis en de inheemse Khoisan- en Bantoetalen. Maar had het aan Viljoen en zijn Hollandse Beweging gelegen, dan was het Afrikaans inderdaad dát geweest: een vereenvoudigde vorm van het Nederlands, aangepast aan Zuid-Afrikaanse behoeften en omstandigheden. Viljoen en zijn medestanders probeerden het Nederlands zo lang mogelijk voor Zuid-Afrika te behouden, zodat het Afrikaans, dat eens onvermijdelijk de plaats van het Nederlands zou gaan innemen, tót het zover was nog zoveel mogelijk grammaticale en lexicale elementen uit het Nederlands kon overnemen. Op die manier zou het Afrikaans het niveau van een “kombuistaal”, van “kitchen-Dutch”, kunnen ontstijgen en zich

kunnen ontwikkelen tot een medium voor beschaafde conversatie, de taal van de salon, de “drawing-room”. Hoe langer het Afrikaans zich kon blijven voeden met Nederlands, zo redeneerde men, des te beter was deze taal toegepast om te zijner tijd de concurrentiestrijd met het machtige Engels aan te gaan.

De oprichting van “Ons Spreekuur” paste in deze strategie. Viljoen richtte “Ons Spreekuur” in 1896 op om de studenten van Stellenbosch gelegenheid te geven om hun kennis en beheersing van het Nederlands te verdiepen, méér dan tijdens de reguliere colleges het geval kon zijn. Indirect zou via deze taaltraining voor toekomstige predikanten, schoolmeesters, advocaten, journalisten, wetenschappers en politici ook de positie van het Nederlands in Zuid-Afrika versterkt worden. Vandaar dat naast Viljoen ook andere vertegenwoordigers van de Hollandse Beweging, zogenaamde “ereleden” als P.G.J. de Vos, J.I. Marais en A. Moorrees, de verrichtingen van “Ons Spreekuur” met welwillende belangstelling volgden en ondersteunden.

De betrokkenheid van deze figuren, die in de Stellenbossche gemeenschap veel gezag genoten, zorgde ervoor dat de kracht van de beweging voor het Afrikaans bij “Ons Spreekuur” lange tijd onderschat werd. De letterkundige E.C. Pienaar, die zowel als student en als beginnend docent bij “Ons Spreekuur” betrokken was geweest, zou zich achteraf verbijten over zijn “verlore jeug in papegaailand”³, en in zijn proefschrift over taal en poëzie van de Tweede Afrikaanse Beweging (1919) fel uithalen tegen de “verroeste remskoene” die hem jarenlang waren blijven lastigvallen met Nederlandse taalregels en Nederlandse literaire voorbeelden, terwijl in de rest van Zuid-Afrika de Afrikaanse taal steeds meer terrein won en ook de Afrikaanstalige literatuur met de publicatie van de eerste gedichten van Eugène Marais, Jan F.E. Celliers, Totius en Leipoldt een hoge vlucht had genomen.

Dit artikel, dat voortbouwt op mijn eerdere artikel over “Ons Spreekuur”, geeft een beeld van de boekerij en de bijeenkomsten van “Ons Spreekuur”, gebaseerd op de uitleenadministratie, notulenboeken en jaarverslagen van de vereniging. Dit archiefmateriaal, dat wordt bewaard in het Dokumentesentrum van de J.S. Gerickebibliotheek in Stellenbosch, laat zien dat de strijd voor het Nederlands en die voor het Afrikaans lange tijd naast elkaar bestonden en dat het antwoord op de vraag welke van de twee de belangrijkste taal van het land zou worden naast het Engels, voor sommigen tot diep in de twintigste eeuw nog niet beslist was.

1. Collectievorming en donoren

“Deur skenkings en aankope”, aldus A.M. Hugo (1966: 297), “is ’n pragtige biblioteek van Nederlandse literatuur opgebou, sodat dit mettertyd beskou is as die beste versameling van sy soort in Suid-Afrika”.

Aan de hand van het notulenboek, de jaarverslagen en bewaard gebleven correspondentie is de ontstaansgeschiedenis van de boekerij van “Ons Spreekuur” vrij nauwgezet te volgen. Op 4 december 1895, drie maanden na de oprichting van

de vereniging, deelde professor Viljoen zijn studenten mee “dat hij namens de vereniging v.d. firma D.F. du Toit + Co. Paarl plus minus zestig boeken en brochures had ontvangen als welwillende bijdrage tot de boekerij v. “Ons Spreekuur”; dit nieuws werd door de studenten met applaus ontvangen.⁴ Op 20 mei 1896 volgde er een tweede schenking, nu afkomstig van mevrouw Koopmans-De Wet.⁵ En op 10 november 1897 ontving “Ons Spreekuur” een schenking van £ 5; afgesproken werd om dit bedrag te besteden voor “t aankopen van vertegenwoordigende Nederlandsche Literatuur der laatste 10 jaren”.⁶ Latere schenkingen waren onder meer afkomstig van W.J. Viljoen, N.M. Hoogenhout, F.S. Malan, T.H. le Roux en andere oud-leden, dr. F.V. Engelenburg en ds. Fauré (die maar liefst 340 boeken present gaf).⁷

Bijzonder lucratief was het jaar 1902-1903, toen W.J. Viljoen op zijn reis door Europa tijdens zijn ontmoetingen met taalkundigen en taalorganisaties in verband met de vereenvoudigde spelling telkens ook het bestaan van “Ons Spreekuur” onder de aandacht bracht. Vandaar dat de voorzitter in zijn jaarverslag kon melden:

De belangstelling in onze Vereeniging van overzee neemt steeds toe. Hiervoor zijn wij vooral veel dank aan onzen geachten erevoorzitter verschuldigd, die tijdens zijn bezoek in Europa met onvermoeiden ijver onze belangen op de beste en voordeelrigste wijze heeft behartigd. Door zijn toedoen zijn wij in kennis gesteld met voorname mannen en lichamen in Noord- en Zuid-Nederland die ons reeds menige tastbare bewijzen hunner belangstelling hebben getoond, getuige o.a. de hoeveelheid boekdeelen die we in 't afgelopen jaar cadeau hebben gekregen en waarvan wij thans dankbaar gewag maken. Van de 382 boekdeelen die wij rijker zijn geworden hebben we slechts 17 aangekocht.

We hebben nu een verzameling Nederlandsche boeken in ons bezit zooals wel nergens anders in Z.A. zal worden gevonden, en waarop ieder lid van O.S. met recht trotsch mag zijn. Voorwaar een gulden gelegenheid voor de leden onzer Vereeniging kennis te maken met de beste vertegenwoordigers der Ndl. Letteren.⁸

Die schenkingen waren niet altijd geheel belangeloos. Sommige Europese donateurs dachten dat versterking van de positie van het Nederlands in Zuid-Afrika hen kon helpen in hun eigen strijd. Zo maakte Viljoen op zijn Europese reis bijvoorbeeld kennis met de Belgische hoogleraar Julius Mac Leod, die een leidende rol speelde bij de vervlaamsing van de Franstalige universiteit van Gent. Op 13 oktober 1903 stuurde Mac Leod de studenten van “Ons Spreekuur” een brief, waarin hij vertelde over de Vlaamse taalstrijd; ook deed hij wat methodes aan de hand die in de Vlaamse taalstrijd hun effectiviteit hadden bewezen. Vervolgens kondigde hij aan dat hij enige boeken zou sturen, en hij liet erop volgen:

Het gesprek, dat ik de eer had met Prof. Viljoen te voeren, zal vruchten dragen. Gestadig wordt in Europa verteld, dat de Afrikaners weinig geletterde menschen zijn; dat de boeken voor Zuid-Afrika bestemd, met zorg dienen uitgekozen te worden; dat er dient gesorteerd en geschild te worden, en

wat dies meer. Dit heeft velen weerhouden U boeken te zenden. Nu ken ik den waren toestand; ik zal dien ook aan anderen bekend maken. Ik zal trachten U boeken van allerlei soort te laten geworden, en het sorteeren laat ik aan U en Uwe vrienden over, – indien bij toeval van sorteeren sprake was.⁹

Niet alleen de flaminganten in België hadden belangstelling voor “Ons Spreekuur”. Dat gold ook voor verschillende Nederlandse organisaties. Een man aan wie “Ons Spreekuur” veel te danken had, was Nicolaas Mansvelt. Mansvelt kende de situatie in Stellenbosch goed. Hij was in 1874 als jonge onderwijzer naar Zuid-Afrika gekomen om les te geven aan het Stellenbossche gymnasium en in 1879 benoemd tot professor in de Moderne Talen aan het Victoria-kollege. In zijn memoires, opgetekend voor zijn kinderen, zou hij in 1922 schrijven:

Mijn ijveren voor het Hollands berustte niet op een vooraf genomen besluit of een uit Nederland ontvangen opdracht of aanmoediging, maar was gaandeweg ontstaan naarmate ik ervoer, hoe gebrekkig de kennis en ontwikkeling was mijner leerlingen, jongens van ± 13-18 jaar + ouder, die al hun onderwijs ontvangen hadden + nog ontvingen door middel ener hun vreemde taal (Eng.). Alle eksamens werden ook uitsluitend door middel v/h Eng. afgenomen – zelfs die i/h Holl. als vak. Ik voelde mij dan ook gedrongen om tegen dat grote onrecht, de Afrik. jeugd aangedaan, op te komen [...].¹⁰

Eind 1891 verhuisde Mansvelt naar Pretoria, waar hij Superintendent van Onderwijs werd in de regering van president Paul Kruger. Onder Mansvelts leiding werd het Transvaalse onderwijsstelsel drastisch herzien. Hoewel er grote vooruitgang werd geboekt, stuitte zijn beleid ook op tegenstand, omdat Mansvelt streng vasthield aan de handhaving van het Nederlands als onderwijsvoertaal op staatsscholen. Met het uitbreken van de Tweede Anglo-Boereoorlog kwam er aan zijn werk in de Transvaal echter abrupt een einde. Nadat het Britse leger in juni 1900 Pretoria had ingenomen, was Mansvelt één van de eersten die gedeporteerd werd. Terug in Nederland bouwde hij een nieuwe werkkring op als secretaris van de Zuid-Afrikaansche Voorschotkas, de Nederlandsch Zuid-Afrikaansche Vereeniging (NZAV) en het Herman Costerfonds en als bestuurslid van Groep Nederland van het Algemeen Nederlandsch Verbond. In deze hoedanigheid zette hij zich onder meer in voor tientallen boekenzendingen naar kleine bibliotheekjes, verbonden aan een school of een pastorie, verspreid over heel Zuid-Afrika, en ook “Ons Spreekuur” behoorde dus tot de begunstigden.

“Ons Spreekuur” kreeg ook verschillende schenkingen van het Algemeen Nederlandsch Verbond (ANV). Het ANV was in 1895 te Brussel opgericht om het voortbestaan van de Nederlandse stam en de Nederlandse taal te waarborgen. Tot die Nederlandse stam werden naast het Nederlandse en het Vlaamse volk ook de Zuid-Afrikaanse “Boeren” gerekend. Vanaf het begin heeft het ANV geprobeerd om de Nederlandse taal en cultuur in Zuid-Afrika te bevorderen en tot verdere ontplooiing

te brengen. Tussen 1897 en het uitbreken van de Tweede Anglo-Boerenoorlog in november 1899 werden er in Zuid-Afrika meerdere ANV-afdelingen opgericht; vooral in Transvaal, waar de meeste Nederlandse immigranten woonden. Tegen oktober 1899 telde de “afdeling Zuid-Afrika” waarschijnlijk duizend leden. Achteraf zou deze periode bestempeld worden als “de gouden era in de geschiedenis van het ANV in Zuid-Afrika” (De Klerk, 2008: 17). De oorlog zou deze activiteiten echter tot stilstand brengen. Veel van de oude leden waren er niet meer; ze waren gesneuveld, of ze hadden tijdens de oorlog het land moeten verlaten en waren teruggekeerd naar Nederland. In de voormalige Boerenrepublieken had men de handen voorlopig vol aan het economisch herstel. Vandaar dat het niet verwonderlijk is, dat de eerste herleving van het ANV niet in het Noorden plaatsvond, maar in de Kaapprovincie. De eerste afdeling die na de oorlog weer werd opgericht, was de afdeling Stellenbosch. Deze afdeling kwam in 1906 tot stand op initiatief van de Nederlander E.C. Godée Molsbergen, hoogleraar geschiedenis aan het Victoria Kollege. Twee jaar later zou Godée Molsbergen ook aan de wieg staan van de afdeling Kaapstad, die al snel zou uitgroeien tot de grootste afdeling buiten Europa.

Uit de overgeleverde correspondentie van “Ons Spreekuur” blijkt echter, dat er door het ANV-bestuur in Nederland al eerder pogingen waren gedaan om in Stellenbosch voet aan de grond te krijgen. Op 14 februari 1903 schreef de bibliothecaris van “Ons Spreekuur” een brief aan H.J. Kiewiet de Jonge en P.J. de Kanter van het ANV, waaruit blijkt dat deze heren hadden gevraagd of “Ons Spreekuur” haar boekerij niet beschikbaar wilde stellen voor een rondreizende bibliotheek. Dit idee was blijkbaar afkomstig van de Taalbond, want de bibliothecaris schreef dat “Ons Spreekuur” de Taalbond wel wilde steunen in het plan om een rondreizende bibliotheek tot stand te brengen, maar “zonder voor een oogenblik de belangen onzer vereniging en de uitbreiding onzer eigen bibliotheek uit ’t oog te verliezen”.

Voor de studenten, die uit alle oorden des lands naar Stellenbosch komen voor hun opleiding beteekent het wat in aanraking te komen met een groote bibliotheek van Nederlandsche werken, waarmee zij, als zij eenmaal hun studieën hebben voltooid en elk naar zijn of haar werk zijn teruggekeerd hun eigen dorps- of schoolbibliotheken te kunnen inrichten. Daarom is het ideaal waarnaar wij streven het oprichten van een zaal of lokaal de belangen onzer moedertaal gewijd, waar wij o.a. onze boeken kunnen bergen en onze vergaderingen en concerten kunnen houden.¹¹

Met dit antwoord was de kwestie van de rondreizende bibliotheek van de baan. Bij een tweede incident, in 1904, was hier wat meer overredingskracht voor nodig. Uit een ongedateerde brief van Kiewiet de Jonge aan de toenmalige bibliothecaris van “Ons Spreekuur”, J.J. Smith, blijkt dat Smith Kiewiet de Jonge eerder, op 30 augustus 1904, een brief had gestuurd die de indruk wekte dat “Ons Spreekuur” de banden met het ANV nauwer zou willen aanhalen. “Die brief heeft mij verheugd,” reageerde Kiewiet de Jonge:

want het A.N.V. wenschte juist dat van U de vraag uitging. Van hier is het zoo moeilijk te bepalen wanneer de tijd voor Z.A. is gekomen voor aansluiting. Ontijdige opwekking, alles wat zweemt naar opringing, doet meer kwaad dan goed. Vooral voor Z.A. geldt dat, waar – niet bij U, dat weet ik – nog zoo dikwijls de goede bedoelingen van Holland worden miskend. Gij bezit, zoo schrijft gij, eene Vereniging, “die op den keper beschouwd, toch ’t zelfde doel beoogt, als ’t A.N.V.” Zeker, dat is zoo, en daarom is er bij voorbaat reeds bij ons, over en weer een groote sympathie en ernstige bedoeling, om eerlijk en onbaatzuchtig elkanders streven te bevorderen.¹²

Voor de leden van “Ons Spreekuur” liep Kiewiet de Jonge veel te hard van stapel. Daarom werd er een commissie ingesteld die opdracht kreeg om een brief te schrijven die Kiewiet de Jonges enthousiasme een beetje kon temperen. J.J. Smith schreef op 11 maart 1905 een rapport waarin de conclusies van deze commissie vervat waren: Kiewiet de Jonge verwachtte te veel, “Ons Spreekuur” of haar individuele leden waren vooralsnog niet van plan om lid te worden van het ANV (“hoewel ten volle bewust van onze grote verplichting jegens ’t Algemeen Nederl. Verbond”) en haar activiteiten waren in het bijzonder gericht op Zuid-Afrika. Deze conclusies moesten aan Kiewiet de Jonge overgedragen worden, “hem ook verzekerende van onze medewerking met ’t A.N.V.”, komt er dan nogal dubbelzinnig achteraan, “voor zoverre de krachten onzer jonge Vereniging zulks toelaten”. De brief van 18 april 1905 waarin de besluiten van de commissie aan het ANV werden overgedragen, is, voor zover bekend, niet bewaard gebleven. Maar De Kanters reactie doet vermoeden dat de boodschap totaal verkeerd is overgekomen. Op 11 mei 1905 schreef deze namelijk een brief terug die precies het tegenovergestelde suggereerde. Hoewel hij herhaaldelijk verklaarde dat de leden van “Ons Spreekuur” vrij waren om de zaak naar eigen goeddunken aan te pakken, ging de hele brief over de oprichting van een Zuid-Afrikaanse tak van het ANV, met Stellenbosch (lees: “Ons Spreekuur”) als startpunt. Het bestuur van “Ons Spreekuur” heeft er echter nooit mee ingestemd om de vereniging te omschepen in een afdeling van het ANV.

De boekerij kwam niet alleen tot stand dankzij schenkingen, maar ook doordat het bestuur van “Ons Spreekuur” zelf boeken kocht. De aanschaf gebeurde via boekhandel De Bussy in Amsterdam, die ook de bestellingen van het ANV en de NZAV ten behoeve van Zuid-Afrika afhandelde. “Gedurende het jaar heeft het Bestuur voor de Boekerij een nieuwe bezending, bestaande uit 157 boekdeelen, door de firma, De Bussey [sic] en Co. uit Nederland, aangekocht. Deze nieuwe bezending gaat vooral over het gebied der Ndl. Romantiek, zoodat de leden ruime en aangename leesstof hebben,” vermeldt de voorzitter bijvoorbeeld in zijn jaarverslag over 1901-1902.¹³ Het geld voor deze aankopen was vermoedelijk afkomstig uit giften, uit de contributie die werd betaald door de zogenaamde Buitengewone en Lezende Leden en uit de opbrengst van de jaarlijkse toneel- en muziekavonden die openstonden voor heel Stellenbosch. Maar eigen geld of niet, ook voor deze aankopen kon “Ons Spreekuur” rekenen op forse financiële ondersteuning van de

Nederlandse pro-Boer-organisaties. Op 8 oktober 1900 las de bibliothecaris een kennisgeving voor van de firma De Bussy “dat de Ndl. Z.A. Vereeniging de helft van de ontbieding boeken door “Ons Spr. uur” gedaan, betalen zal”.¹⁴ En op 27 juni 1902 meldt De Bussy dat er een partij boeken onderweg is; Ons Spreekuur heeft voor f 120,- aan boeken besteld, waarvan de NZAV f 110,40 zal betalen.¹⁵ Alsof het niet op kon, schrijft de bibliothecaris in zijn jaarverslag over 1904 dat de bibliotheek dat jaar 382 nieuwe aanwinsten had verkregen, waarvan er slechts zeventien gekocht waren; de rest was afkomstig uit schenkingen.

Van 't A.N.V. ontvingen we niet minder dan 210 deelen, o.a. de werken van Stijn Streuvels en Guido Gazelle [sic], beiden bekende schrijvers van 't heden. Uit 't Herman Coster Fonds werden ons door Dr. Mansvelt 104 deelen toegezonden. Deze munten vooral uit door hun keurigen band, en zijn ook met een netten stempel versierd. We hadden Dr. Mansvelt op aanvraag een lijst van boeken gezonden, nadat hij ons meêgedeeled had dat er £ 20 uit 't Herman Coster Fonds ter onzer beschikking was. In deze lijst heeft 't Bestuur zich niet uitsluitend bij werken uit de 19e eeuw bepaald, maar heeft ook een aanvang gemaakt met die van de 17e eeuw. Zoo b.v. hebben we nu in onze boekerij de complete werken van Vondel, uitgegeven door Van Lennep-Unger, en Worp's bekende uitgave van Huyghen's gedichten. Deze werken die wij uit het Herman Coster Fonds bekomen hebben vormen inderdaad een uitgezochte verzameling, die, wat letterkundige waarde en uiterlijke sierlijkheid betreft, niets te wenschen overlaat.¹⁶

Wat bezieldde deze Nederlandse organisaties om zo veel te investeren in een studentenvereniging in het verre Stellenbosch?

De verklaring hiervoor moet in de eerste plaats gezocht worden in de Boerenliefde die zich tijdens de Tweede Anglo-Boerenoorlog (1899-1902) van vrijwel de gehele Nederlandse bevolking meester had gemaakt. Volgens historicus G.J. Schutte (1986, 1999) zegt die Nederlandse Boerenliefde vooral iets over de *Nederlandse* samenleving van toen. Het geromantiseerde beeld van dat dappere stamverwante volk der Boeren, de “geuzen” van de negentiende eeuw, dat het durfde op te nemen tegen het kapitalistische en imperialistische Engeland (toevallig ook Nederlands belangrijkste concurrent op handelsgebied), herinnerde de Nederlanders aan hun eigen geschiedenis: de strijd van de kleine Republiek tegen het oppermachtige Spanje ten tijde van de Tachtigjarige Oorlog. Dat was nog eens wat anders dan het intern verdeelde (want: verzuilde), verstedelijkte en decadente Nederland van het *fin de siècle*!

Ten tweede nam Zuid-Afrika een belangrijke plaats in binnen de Groot-Nederlandse gedachte, “het wereldwijde imperium van de Nederlandse geest en herkenbaar door zijn Hollandse taal en karakter” (Schutte, 1999: 5). De Groot-Nederlandse beweging berustte niet alleen op idealisme; er was ook een materiële kant. Zo hoopte men dat Zuid-Afrika zou uitgroeien tot een belangrijke afzetmarkt voor de Nederlandse export. En in geval van nood kon Zuid-Afrika zelfs als toevluchtsoord dienen: de

enige plaats ter wereld waar de Hollandse stam zou kunnen overleven nadat het kleine Nederland door de machtige buurlanden in Europa onder de voet zou zijn gelopen. In een lezing voor de leden van het Christelijk Letterkundig Verbond onder de titel “Taalverwantschap en gemeen belang” (1907) verklaarde Mansvelt:

Blijft de Ned. taal in Z.-Afrika gehandhaafd, dan behoudt Nederland in dit nog maagdelijk land, met zijn bijna onbeperkte grenzen en zijn nog onontgonnen bronnen van welvaart, een afzetgebied, zoo groot als het nergens anders ter wereld heeft: 1e. voor zijn overtollige bevolking, 2e. voor zijn letterkundige en andere voortbrengselen. [...] Als in den loop der jaren de tienduizenden lezers van Holl. Boeken daar ginds tot honderd-duizenden en millioenen worden, zal de Nederlandsche man van letteren en wetenschappen niet langer verplicht zijn, met den hoed in de hand of voor een karige vergoeding een uitgever voor de vruchten van zijn arbeid te zoeken, of zich van een vreemde taal te bedienen om zijn geesteskinderen aan de wereld bekend te maken. De uitgevers zelve zullen er niet minder baat bij vinden, gelijk enkele dat reeds ondervonden hebben, wier werken ingang in Z.-A. vonden. Al wie met de pers in eenige betrekking staat, als zetter, drukker, fabrikant van papier, inkt, drukpersen enz. enz. zal mede van die uitbreiding van 't Nederlandsch taalgebied de vruchten plukken.¹⁷

Omwille van het behoud van het Hollandse element in Zuid-Afrika, maakten de Groot-Nederlanders zich zorgen over de dominante positie van het Engels in dat land. Wat de opkomst van het Afrikaans betreft, stelde men zich op het standpunt dat dit een zaak was waarover de Afrikaners zelf moesten besluiten. Men was echter wel bang, dat het Nederlands losgelaten zou worden vóór het Afrikaans tot volledige ontwikkeling had kunnen komen en dat de invloed van het Engels daardoor nóg groter zou worden. Boekenzendingen waren een middel om het Nederlands in Zuid-Afrika levend te houden en het Afrikaans te blijven voeden totdat die taal sterk genoeg zou zijn om op eigen benen te staan (De Klerk, 2008: 32-33).

En natuurlijk: wie de jeugd heeft, heeft de toekomst. Het ANV deed dan ook veel moeite om Zuid-Afrikaanse studenten een positief beeld van Nederland en het Nederlands te geven, in de hoop dat deze jongeren later, eenmaal opgenomen in de politieke en culturele elite van hun land, zelf ook zouden proberen om de samenwerking met Nederland en Vlaanderen te bevorderen. Hoe succesvol deze pogingen waren, is moeilijk vast te stellen (De Klerk, 2008: 36). Maar het is binnen deze dynamiek dat de genereuze schenkingen aan “Ons Spreekuur” begrepen moeten worden.

2. Het gebruik van de boekerij

De collectie groeide zó snel, dat de studenten van “Ons Spreekuur” al op 12 augustus 1896 uit hun midden een bibliothecaris hadden moeten aanwijzen die de boekerij in het vervolg zou beheren.¹⁸ In 1901 stond professor Viljoen een kamertje naast zijn collegezaal aan het bestuur van “Ons Spreekuur” af als vergaderruimte; ook de boeken werden hiernaar overgebracht “en ze maken een nette vertooning op de

rakken”.¹⁹ In latere jaren begon de beschikbare ruimte echter te klein te worden voor de steeds uitdijende boekenvoorraad. De behoefte deed zich voelen aan “een ruimer, luchtiger lokaal, waar onze leden af en toe een poosje kunnen verwijlen in gezelschap van de beste en meest gevierde Hollandse schrijvers”.²⁰ Het ruimtegebrek van de boekerij was één van de redenen waarom “Ons Spreekuur” het plan opvatte om geld in te zamelen voor een eigen zaal, een plan dat door het langzaam teruglopen van het ledental nooit verwezenlijkt werd.

Artikel VI van de statuten van “Ons Spreekuur” had betrekking op de Boekerij.²¹ Hierin werd bepaald dat alleen leden van de vereniging van de boekerij gebruik mochten maken. Stemgerechtigde leden konden dit gratis doen, buitengewone leden (dames) betaalden jaarlijks twee shilling en lezende leden vier shilling contributie. Eens in de veertien dagen kon men terecht om boeken te lenen, maximaal twee per persoon. Belangrijk voor het welslagen van de bijeenkomsten van “Ons Spreekuur” was de bepaling dat leden die een boek nodig hadden om hun bijdrage aan de vergadering voor te bereiden, voorrang hadden bij het uitlenen. Beschadigde boeken moesten vergoed worden en op het niet op tijd inleveren stond een boete van een *sixpence* per overtreding. “Leden, die hun boeten weigeren te betalen, worden geacht hun ontslag te nemen.”²²

In oktober 1901 schreef de bibliothecaris in zijn jaarverslag:

De boekerij, bestaande uit 204 boekdelen was elken Donderdag om de veertien dagen toegankelijk voor leden, gewone zoowel als buitengewone, die van de boeken wenschten gebruik te maken.

Gedurende dien tijd werden 151 boeken uitgenomen, meestal door leden die een of ander werk voor de gewone vergadering te behandelen hadden.

Wij zouden gaarne zien dat leden meer gebruik van de boekerij maken, en uiten de wensch dat de tijd spoedig moge aanbreken dat onze leden en vooral de dames, met een geestdrift tot lezen bezielde moge worden en zodoende nader met de beste Nederlandsche schrijvers en schrijfsters kennis te maken.²³

De klacht dat de boekerij te weinig werd gebruikt, komt in de jaarverslagen herhaaldelijk terug. “Er werden 94 boeken uitgeleend, maar nog steeds alleen aan leden die werk hadden; er wordt niet spontaan van de bibliotheek gebruik gemaakt.”²⁴ “In onze boekery hebben wy een schat, en het Bestuur hoopt dat in het volgende jaar de leden er beter gebruik van zullen maken.”²⁵ In het topjaar 1903-1904: “En toch – we moeten het feit betreuren dat er van onze leden zijn, die de boekerij in ’t afgelopen jaar al heel weinig met een bezoek hebben vereerd. Mogelijk heeft het gebrek aan een behoorlijk ingerichte leeskamer hiervan de schuld, maar we vertrouwen eerlang deze moeilijkheid uit den weg te zien geruimd.”²⁶ De bibliothecaris verwijst in zijn verslag over 1904 naar de vele kranten en tijdschriften waarover de boekerij beschikte, zoals *De Nieuwe Rotterdamsche Courant*, *De Zuid-Afrikaansche Post*, *De Vlaamsche Gazet* en *De Goede Hoop*. “Deze nieuwsbladen en tijdschriften zijn alle zeer lezenswaard, doch helaas! zeer weinige leden getroosten zich

de moeite of den tijd eens een kijkje erin te doen. En hoewel er dit jaar ongeveer 200 boeken werden uitgenomen, toch blijft het een treurige waarheid, dat er nog altijd leden zijn, die zeer zelden, indien ooit, hun verschijning in de bibliotheek maken.²⁷ Onder meer vanwege de gebrekkige belangstelling van de kant van de eigen leden, wordt de boekerij in het jaar 1904-1905 ook opengesteld voor lezende leden.²⁸

3. Uitleengegevens

Moet de matige belangstelling voor wat de boekerij te bieden had, worden toegeschreven aan een algemeen gebrek aan leeslust bij de studenten of aan de aard van het gebodene? Vooraf moet vastgesteld worden dat een leescultuur in de Afrikaanse gemeenschap rond 1900 in grote mate ontbrak. Het is dus niet verwonderlijk dat de studenten hun weg naar de boekerij niet meteen wisten te vinden. Maar wie zijn blik laat gaan over de titels in het “bibliotheekboek”, waarin de bibliothecaris optekende wie welke boeken had geleend, kan zich niet aan de indruk onttrekken dat de studenten deze boeken, zeker in latere jaren, nauwelijks meer voor hun plezier lezen.²⁹

Het is niet helemaal duidelijk wat de status is van de gegevens in het bibliotheekboek. De boeken zijn alfabetisch gerangschikt op naam van de auteur; in de kolommen daarnaast wordt eerst de datum van eerste inschrijving vermeld en vervolgens worden de namen genoteerd van de studenten die het boek hebben geleend. Merkwaardig is, dat elk opgenomen boek minstens één keer is uitgeleend. Dit roept de vraag op of boeken misschien pas werden ingeschreven op het moment dat ze voor het eerst werden uitgeleend. Dit zou betekenen dat er méér boeken in de boekerij kunnen hebben gestaan, een slapende voorraad die zich nu aan onze waarneming onttrekt. Verder moet opgemerkt worden dat het aantal uitleningen een weinig betrouwbare graadmeter is voor de belangstelling voor een bepaalde titel, omdat sommige boeken eerder werden aangeschaft dan andere en de periode waarover gemeten wordt dus niet voor alle titels even lang is. Om greep op de overgeleverde data te krijgen lijkt dit niettemin de meest logische manier om enkele populaire categorieën te onderscheiden. Daarbij moet echter steeds bedacht worden, dat onderstaande interpretatie van de gegevens berust op niet meer dan een tentatieve indruk.

De eerste groep die eruit springt, is die van de poëzie: zowel enkele dichtbundels als lijvige delen van het verzameld werk van een dichter. We zien dat bepaalde titels van de Vlaamse dichter Jan van Beers, van Nicolaas Beets, Willem Bilderdijk, Is. da Costa, P.A. de Génestet, Bernard ter Haar, J.J.L. ten Kate, Pol de Mont, Piet Paaltjens (F. HaverSchmidt), De Schoolmeester (G. van de Linde), A.C.W. Staring, Hélène Swarth, Hendrik Tollens en W.J. van Zeggelen elk vier tot veertien keer werden uitgeleend (en als we ervan uitgaan dat sommige teksten in verschillende edities aanwezig waren, zelfs nog vaker). Opvallend hoog scoort in deze categorie de poëzie van Ten Kate: *Gedichten* wordt veertien keer uitgeleend en *Mengelpoëzij* en *De schepping* elk zeven keer. Met uitzondering van Swarth, die tot de Tachtigers werd gerekend,

ging het om dichters uit de late achttiende eeuw en uit de negentiende eeuw van vóór Tachtig. Voor de meeste van deze dichters geldt dat hun werk gekarakteriseerd kan worden als luimig, Biedermeier, stichtelijk of didactisch-moralistisch. Dat hun werk relatief vaak werd uitgeleend, is niet verwonderlijk; gedichten leenden zich goed voor een voordracht en we zullen de namen van deze dichters herhaaldelijk zien opduiken in de notulen van de bijeenkomsten van “Ons Spreekuur”. Opmerkelijk is wel dat, met uitzondering van Swarth, meer eigentijdse dichters niet in het bibliotheekboek voorkomen, of aanzienlijk minder vaak werden uitgeleend. Van de vier titels die van Guido Gezelle aanwezig waren, werd alleen *Kerkhofblommen* twee keer uitgeleend, de andere elk slechts één keer. Tachtiger-dichters als Jacques Perk, Willem Kloos, Herman Gorter en Albert Verwey waren, voor zover na te gaan, niet in de boekerij vertegenwoordigd.

De tweede categorie kan opgesomd worden met wat Huet de “kopieerlust des dagelijkschen levens” heeft genoemd: realistische schetsen en novellen met een sentimentele of ironische ondertoon. Bovenaan stond voor de leden van “Ons Spreekuur” *Waarheid en dromen* van Jonathan (J.P. Hasebroek), dat maar liefst 22 keer werd uitgeleend; het is daarmee het meest gelezen boek van alle boeken die in de boekerij aanwezig waren. Het werd echter direct gevolgd door *Een trouw-ringh voor 't jonge Holland* van Hendrik de Veer en *Studenten-typen* van Klikspaan (J. Kneppelhout), die respectievelijk 21 en 19 keer werden uitgeleend. Ook C.E. van Koetsvelds *Schetsen uit de pastorie te Mastland* (14 uitleningen), Allard Piersons *Intimis* (13), Jan ten Brinks *Oostindische dames en heeren* (10), *Familie en kennissen* van F. HaverSchmidt (9), *Ernest Staes* van A. Bergmann (7), *Camera Obscura* van Hildebrand (N. Beets, 6), *Het noorden* van E.J. Potgieter (4) en *Reisontmoetingen van Joachim Polsbroekerwoud en zijne vrienden* van Vlerk (B. Gewin, 4) deden het redelijk tot goed. Mogelijk vielen deze humoristische schetsen, merendeels geschreven rond het midden van de negentiende eeuw, echt bij de studenten in de smaak. Maar daarnaast leenden ze zich ook vanwege hun beperkte lengte goed voor een voordracht of een kritische bespreking tijdens de bijeenkomsten van “Ons Spreekuur”. Een soortgelijk argument kan ook aangevoerd worden voor de realistische schetsen van Den ouden heer Smits (M.P. Lindo; *Afdrukken van indrukken*, 14 uitleningen), A. Werumeus Buning (*Binnen en buiten boord*, 5, *Zondaars en zondaressen*, 11), Justus van Maurik (*Uit één pen*, 6, *Uit het volk*, 8), Rosalie en Virginie Loveling (*Novellen*, 7) en J.J. Cremer (*Overbetuwsche novellen*, 6).

Een derde categorie die zich in een redelijke populariteit mocht verheugen, is die van de Nederlandse en Vlaamse historische romans. Tot deze categorie behoorde natuurlijk het werk van A.L.G. Bosboom-Toussaint, wier *De Delftische wonderdokter* en *Het huis Lauernesse* elk elf keer werden uitgeleend.³⁰ Andere historische romans die het goed deden, waren bijvoorbeeld *De leeuw van Vlaanderen* van H. Conscience (17 uitleningen), *Ferdinand Huyck* en *De roos van Dekama* van Jacob van Lennep (elk 17 uitleningen), *Slot Loevenstein* van J.F. Oltmans (14), *Sinjeur Semeyns* van H.J. Schimmel

(16), *In dagen van strijd* en *Vorstengunst* van A.S.C. Wallis (elk 11) en *Jan Faessen* van L. Mulder (7). De populariteit van het genre van de historische roman valt misschien te verklaren vanuit de dikwijls vaderlandsgezinde strekking van deze romans, die wellicht geappelleerd zal hebben aan nationalistische sentimenten bij de Afrikaanse lezers; W.J. Viljoen zal geen kans voorbij hebben laten gaan om te benadrukken dat het Nederlandse verleden, in elk geval tót 1652, ook het verleden van de Hollandse bevolking van Zuid-Afrika was; en ten slotte werden met de keuze voor historische stof allerlei decadente of grootstedelijke thema's uit de naturalistische Nederlandse romans van het *fin de siècle*, die niet aansloten bij de ervaringswerkelijkheid en de levensvisie van de meeste Afrikaners, gerieflijk omzeild. Een *succès de scandale* lijkt hooguit de belangstelling voor Cd. Busken Huets *Lidewijde*, dat elf keer werd uitgeleend. Deze belangstelling zou echter ook nog in verband kunnen worden gebracht met de bewondering voor Huets kritische arbeid; een bepaald deel van zijn *Litterarische Fantasien en kritieken* werd twaalf keer uitgeleend, zijn tweedelige *Het land van Rembrandt* vijf keer. Multatuli's *Max Havelaar*, een roman die zich aan elke verdere categorisering onttrekt, werd net als *Lidewijde* elf keer uitgeleend.³¹ Naturalistische romans komen niet voor, ook niet in hun latere, meer verwaterde vorm. Louis Couperus was wél aanwezig, maar alleen met *De verzoeking van de Heilige Antonius*, een vertaling van fragmenten uit Flauberts *La tentation de Saint Antoine*; dit boek werd slechts één keer uitgeleend.

De vierde categorie bestaat uit boeken die een duidelijke ondersteunende functie hadden voor de literatuurstudie zoals die tijdens de bijeenkomsten van "Ons Spreekuur" werd beoefend. Jan ten Brinks *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde* en *Geschiedenis der Noord-Nederlandsche letteren in de XIX eeuw* (elk 7 uitleningen) en de verschillende delen *Litterarische fantasien* van Cd. Busken Huets werden bijvoorbeeld regelmatig geraadpleegd. Daarnaast waren in de boekerij ook de bloemlezing *Nederlandsche letterkunde* van D. de Groot, L. Leopold en R.R. Rijkens aanwezig, evenals de *Beknopte geschiedenis der Nederlandsche letterkunde* van W.J.A. Jonckbloet en *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde in de 16e eeuw* en *Vondels leven* van G. Kalff. Opvallend is de belangstelling voor Jacob Geels *Onderzoek en phantasie* (1838), dat maar liefst elf keer werd uitgeleend. Met uitzondering van een bundeltje *Kritische schetsen* van F. Smit Kleine lijkt ook wat de literaire kritiek betreft, het optreden van de Tachtigers geheel aan de studenten van "Ons Spreekuur" voorbij te zijn gegaan.

Een laatste categorie die hier onderscheiden kan worden, is die van de historische werken en mémoires over Zuid-Afrika. De studenten hoefden voor deze boeken niet diep in de buidel te tasten. In sommige gevallen waren het de schrijvers zelf (zoals generaal Christiaan de Wet, mevrouw De la Rey en dominee J.D. Kestell) die de boekerij een exemplaar van hun boek schonken, en anders waren het wel de Nederlandse pro-Boerorganisaties die erop toezagen dat de boekerij alle titels die betrekking hadden op het eigen nationale verleden keurig in de kast had staan. Over het algemeen was het animo van de studenten voor deze titels echter niet groot. Het meest gewild waren *De dochter van de hendsopper* van Hjalmar Reitz (8 uitleningen), *A woman's wanderings and*

trials van mevrouw De la Rey (7) en *Johanna Cloete en andere verhalen* van J.D. Kestell (5). De Nederlandstalige historische romans van D'Arbez (eveneens via een schenking verkregen),³² daarentegen, werden zelden uitgeleend en ook de belangstelling voor de oorlogsherinneringen van generaal Christiaan de Wet, *Met de Wet en Steyn in 't veld en De strijd tussen Boer en Brit* (respectievelijk 2 en 3 uitleningen) is gering. Uit de Hollandse Zuid-Afrikaanse literaire traditie zijn verder alleen Melt J. Brink (diverse titels) en N. Hofmeyr (*Kijkjes in de geschiedenis*) in het bibliotheekboek van “Ons Spreekuur” vertegenwoordigd. De enige Afrikaanse titel is *Die Geldduivel* van J. Lion Cachet. Wanneer we bedenken dat het bibliotheekboek werd bijgehouden tot 15 juli 1913, dan is het ontbreken van méér Afrikaanstalige boeken opmerkelijk. Tegen 1913 waren Jan F.E. Celliers' *Die vlakke en andere gedigte* (1908), *Die rivier* (1909), *Unie-Kantate* (1910) en *Martjie* (1911) immers al verschenen, evenals *By die Monument* (1908) en *Verse van Potgieter's trek* (1909) van Totius en C.L. Leipoldts *Oom Gert vertel en ander gedigte* (1911). Uit het ontbreken van deze en andere Afrikaanse titels die in dezelfde periode werden gepubliceerd, kan afgeleid worden dat het aanschafbeleid van de bibliotheek van “Ons Spreekuur” zich – een enkele dwaalgast zoals Lion Cachets *Geldduivel* daargelaten – uitsluitend beperkte tot de Nederlandse literatuur.

“Onze boekerij dragen wij zeer op 't hart,” verzekert de bibliothecaris van “Ons Spreekuur” op 14 februari 1903 in een brief aan H.J. Kiewiet de Jonge van het Algemeen Nederlandsch Verbond. “Met de Nederlandsche letterkunde grondig vertrouwd te zijn, is, voelen wij, voor ons die 6,000 mijlen verwijderd zijn van de bakermat onzer vaderlandsche kunst en letteren, een onontbeerlijke noodzaaklijkheid.”³³ Wáárom vertrouwdheid met de Nederlandse literatuur zo'n must is, vertelt hij er niet bij. Ook zegt hij niets over wát de Zuid-Afrikaanse studenten precies in de Nederlandse literatuur hoopten te vinden.

Bestudering van de uitleengegevens van de boekerij van “Ons Spreekuur” maakt echter wel iets duidelijk over de richting waarin gezocht werd; en ook over de richtingen die men pertinent níet in wilde gaan. Kijken we welke boeken het meest werden uitgeleend, dan tekenen zich drie duidelijke categorieën af: poëzie uit de late achttiende eeuw en uit de negentiende eeuw vóór Tachtig, historische romans en realistische schetsen en novellen. Voor een deel moet de keuze voor deze genres ingegeven zijn door de praktijk van de vergaderingen van “Ons Spreekuur”: gedichten en korte schetsen leenden zich het best voor een voordracht of een bespreking binnen een beperkte hoeveelheid tijd. We hebben ook al gelezen dat de boekerij bijna uitsluitend werd gebruikt door studenten die “werk” hadden voor één van de bijeenkomsten.

4. De behandeling van literatuur tijdens de vergaderingen

Het notulenboek van “Ons Spreekuur” bewijst dat de bijeenkomsten opwindender waren dan de bibliotheekgegevens doen vermoeden. Het lijkt alsof het informele karakter van de bijeenkomsten meer ruimte bood om te experimenteren en buiten

de gebaande paden te treden. Misschien móest dat ook wel, wilden Viljoen en zijn “Spreekuur” tegenover de studenten hun aantrekkingskracht en hun geloofwaardigheid behouden. Helaas loopt het overgeleverde notulenboek, dat tegelijk met de oprichting van “Ons Spreekuur” op 2 augustus 1896 werd ingewijd, niet verder dan april 1904. Het valt dus niet na te gaan in hoeverre de bijeenkomsten ná die datum inhoudelijk of kwantitatief veranderden. Dit is bijzonder jammer, omdat de notulen wellicht meer licht hadden geworpen op de vraag wát het was, waardoor de belangstelling enkele jaren later terug begon te lopen.

Met de tijd zijn er geen grote veranderingen in het beeld van de Chinese vrouwen wBestudering van de notulen laat zien dat de in de vorige paragraaf geuite veronderstelling ten aanzien van de bruikbaarheid van gedichten en realistische novellen en schetsen binnen het bestek van een “Ons Spreekuur”-bijeenkomst inderdaad juist is. Gedurende de hele periode 1896-1904 blijven de namen van de bij de eerste twee categorieën genoemde dichters en prozaïsten terugkeren. Dichters die telkens weer genoemd worden, zijn Bellamy, Bilderdijk, Da Costa, De Génestet, Ter Haar, Ten Kate, Staring, De Schoolmeester, Tollens en Van Zeggelen. Oudere dichters die meer dan eens op het programma voorkwamen, zijn met name Vondel en Jacob Cats. Wat het proza betreft, werden er regelmatig novellen, schetsen en fragmenten van Ten Brink, Buning, Cremer, Hildebrand, Klikspaan, Van Koetsveld, Van Maurik, de Oude Heer Smits, Pierson en Potgieter over het voetlicht gebracht.

De populariteit van de hierboven als derde genoemde categorie, de historische roman, laat zich nu ook beter verklaren. Zo blijkt dat er al op 5 juni 1899 een bespreking werd gehouden over de historische roman in de Nederlandse literatuur. In de jaren die volgden, zouden er regelmatig besprekingen plaatsvinden van individuele historische romans. Het jaarverslag van de voorzitter over 1903 meldt verder: “Een belangrijke bijvoeging werd er dit jaar aangebracht in onze programma’s, de bespreking n.l. van *Karakters – mannelijke zoowel als vrouwelijke tijpen* – uit de werken van gevierde *Historische Romanschrijvers*.”³⁴ En begin 1908 werd opnieuw de historische roman behandeld, met name het werk van Van Lennep.³⁵

Het lijkt erop dat de behandeling van een gedicht gewoonlijk bestond uit een voordracht, gevolgd door een bespreking van het gedicht en eventueel iets over de auteur. Zoals we hierboven al hebben gezien, kon een bijdrage ook meer algemeen van aard zijn. Waarschijnlijk gaf Viljoen in 1898 nog vrij stevige colleges over onderwerpen als “het belang van *De Gids* voor de negentiende-eeuwse letterkunde”, “De Vlaamse literatuur: J.F. Willems en *Het Belgisch Museum*; Ledeganck, Dautzenberg, het Wendelisme”, “het aankweken van een goede prozastijl, Van der Palm en Busken Huet als voorbeelden van goede stylisten; hoe een nette stijl te ontwikkelen” en “Waarin bestaat de welsprekendheid, welke zijn haar voordelen en gevaren, hoe kan zij het best bevorderd worden?”. Later hielden de studenten zelf “letterkundige praatjes” over bijvoorbeeld “Bilderdijk en zijn volk, aan [wie] de schuld van verwijdering”, “De Zwarte tijd van Beets en de Genestet” en “Waarom houdt men de 19e eeuw

voor Neerlands gouden eeuw?”³⁶ Ook de ereleden van de vereniging lieten zich niet onbetuigd. Zo hield professor J.I. Marais in 1908 een voordracht onder de titel “Bilderdijk als Mens en Dichter” en in 1909 was hij terug met een lezing over Bilderdijks *Ondergang der Eerste Waereld*.³⁷ Overigens werd tijdens de bijeenkomsten niet alleen stilgestaan bij literaire, maar ook bij geschiedkundige onderwerpen met betrekking tot het Nederlandse en Afrikaner verleden. Een gewaardeerd spreker in dit verband was de Nederlandse historicus professor E.C. Godée-Molsbergen, van 1903 tot 1910 hoogleraar Geschiedenis aan het Victoria Kollege.

Wat, ten slotte, wel inzichtgevend is, is dat men een paar keer geprobeerd heeft om een ranglijst van de beste Nederlandse schrijvers op te stellen. Op 2 maart 1898, de dag waarop er voor het eerst in het bestaan van “Ons Spreekuur” een dame bij de vergadering aanwezig was, ging de discussie over de populairste schrijvers van de negentiende eeuw. Het debat, aldus de notulist, “bestond grootendeels in het opnoemen van namen zonder bewijzen. Tegen het einde begon Dr. Viljoen meer bepaald te spreken over de meest populaire schrijvers van de laatste 20 jaar en gaf eenige werken aan de hand.”³⁸ Een week later, op 9 maart 1898, hield de student D.F. Malan een vertoog over de Nederlandse roman na 1830, waarbij hij Van Lennep, Oltmans, Bosboom-Toussaint, Van Koetsveld, Beets, Schimmel en Conscience aanwees als de belangrijkste “romanschrijvers” uit die periode. Nadat enkele andere leden eveneens hun “werk” hadden geleverd (“De heer Veuter geeft getrouwelijk zijn Nederlandsche college dictaten terug alhoewel de echo niet altijd juist is.”), wijdde Viljoen nog enkele woorden aan “de ’nieuwe Gids’ richting” en aan het genre van de roman. Tot slot verklaarde hij dat er “zoowat 50 romanschrijvers [waren] die na 1880 geen prullen hebben geleverd”. Weer een week later, op 16 maart 1898, moest hij hier natuurlijk op terugkomen:

Volgens zijne meening zijn de volgende de 25 beste romanschrijvers uit onze eeuw: mr. J. van Lennep, J.F. Oltmans, A. Drost, Mevr. Bosboom-Toussaint, H. Conscience, L. Mulder, H. Schimmel, K. Vosmaer, J.J. Cremer, H. de Veer, G. Keller, A. Pierson, Jan ten Brink, K. van Nievelt, M. Emants, J. van Maurik, Mevr. A.S.C. Wallis, F. Smit-Kleine, Boissevain, L. Couperus, Fr. van Eeden, Fraue Gallè, Melati van Java (Mevr. Sloom), F. Netscher, Emil Seipgens en Christine Muller. Een voorstel Steyn-Venter werd ingediend om den Bibliothecaris te gelasten uit de boeken door Dr. Viljoen genaamd een aantal zoo spoedig mogelijk te ontbieden. Algemeen aangenomen.³⁹

En natuurlijk werd er in voordrachten en debatten regelmatig stilgestaan bij het taalvraagstuk en alles wat daarmee samenhang. Al op 20 maart 1899 was er aandacht voor “de Z. Afrikaansche literatuur, haar verleden en haar toekomst”.⁴⁰ Met “Z. Afrikaansche literatuur” werd waarschijnlijk de Nederlandstalige literaire traditie bedoeld; daarnaast kon het ook gaan over teksten uit de hoek van de Eerste Taalbeweging. In 1908 werden er discussies gevoerd over “in hoeverre verdienen Engelse woorden, uitdrukkingen en anglicismen recht van bestaan in onze spreek-

en schrijftaal?”, “de leeslust bij het Afrikaanse Volk – op welke wijze kan die worden opgewekt en aangewakkerd?” en “de tweetaligheid van Zuid-Afrika en de School”,⁴¹ en in 1913 waren er speciale “taalavonden” over “de taalstrijd sedert de Vrede van Vereniging”, “het taalfeest in z’n verhouding tot die strijd”, “ontstaan en ontwikkeling van ’t Afrikaans” en “het Afrikaans als Kultuurtaal”.⁴²

Eén of twee keer per jaar werd er een openbare toneel- of muziekavond gehouden. De gekozen toneelteksten hadden over het algemeen een kluchtig of historisch karakter. Mogelijk ging het bij sommige van deze teksten, zoals bij CJV’s en debatverenigingen gebruikelijk was, om toneelbewerkingen van bekende prozateksten, die afgestemd waren op de beperkte technische mogelijkheden van zo’n vereniging. Dergelijke bewerkingen waren te vinden in de bundels met debatthema’s, gedichten, mopjes, spelletjes en allerhande toneelteksten die speciaal voor dergelijke verenigingen werden samengesteld (Booyens 1983: 70-85). In het seizoen 1901-1902 speelde “Ons Spreekuur” in het eerste kwartaal *Fijne beschuiten* van Justus van Maurik en in het tweede kwartaal *Post Festum*, een bewerking van een Duits toneelstuk. In 1903-1904 werd *Joan Woutersz.* van H.J. Schimmel opgevoerd, een keuze die in 1910 nog eens, met weinig bevredigend resultaat, werd herhaald. Tijdens ’t jaarlijkse “concert” in september 1904 werden ook nog eens de stukjes “’t Geheim van Germaine” en “Schaakmat” opgevoerd, “die met grooten bijval werden ontvangen”.⁴³ In 1907 werden fragmenten uit Schimmels *Napoleon Bonaparte* voorgedragen. Volgens de voorzitter betrof het hier een waagstuk: “Door ’t voorbeeld, echter, ons door andere verenigingen hier ter plaatse gegeven, waar die met Engelse dramas verschenen zijn, voelden we ons gedrongen trots alle moeilikheden, iets te moeten doen om ’t publiek ’n kijkje te geven ook in ’t Ndl. drama.”⁴⁴ Ook deze voorstelling ging later, in 1906, nog eens in reprise, met E.C. Pienaar als één van de acteurs. In 1908 werd met het drama *Herodes* van D.M. Maaldrink gekozen voor bijbels-historische stof. En in 1909 vonden er twee dramatische voordrachten plaats: in het eerste kwartaal *Baas Ganzendonck* van H. Conscience en in het tweede kwartaal *Eerloos* van W.G. van Nouhuys. Deze gebeurtenissen maakten de betrokkenen volgens de voorzitter eens te meer bewust van “het toneel als factor in de opvoeding van een volk”.⁴⁵

De muziekavonden werden, evenals de muzikale bijdragen tijdens de wekelijkse bijeenkomsten, grotendeels verzorgd door de buitengewone leden, dat wil zeggen: dames die de bijeenkomsten bijwoonden. Hun inbreng werd over het algemeen hoog gewaardeerd. Alleen werd er in het jaarverslag van 1909 geklaagd dat er te weinig tijd overbleef voor fatsoenlijke discussies en besprekingen, aangezien de muzikale bijdragen te veel tijd in beslag namen!⁴⁶ In 1901 meldde de bibliothecaris vol trots dat de boekerij dankzij een schenking in het bezit was gekomen van “56 afzonderlijke zangstukken en 4 boeken bevattende 136 liederen”: “Door de bereidwillige hulpe der dames en eenige heeren zijn 43 dezer liederen gezongen.”⁴⁷ En in het jaarverslag over 1903-1904 schreef de voorzitter:

Gedurende 't jaar hadden wij het voorrecht kennis te maken met de beste en schoonste Ndl. zangstukken. Dank aan de belangstelling en goedgeefsheid van vrienden in Holland en België werden we dit jaar in bezit gesteld van 140 uitgezochte zangstukken. In 't bijzonder wenschen wij in verband hiermede onzen dank te betuigen aan 't adres van Dr. Mansvelt, Secretaris van de Z.A. Voorschotbank te Amsterdam, door wiens vriendelijk toedoen vooral wij zoovele stukken rijker zijn geworden.⁴⁸

Een tweede belangrijke donateur was de heer Hoste uit Brussel, die 74 zangstukken bijdroeg.⁴⁹ Voor deze “kostbare verzameling muziekstukken” heeft de vereniging een aparte kast laten maken.⁵⁰

Het komt in de notulen van de bijeenkomsten zelden voor dat de “kritiek” die op de bijdrage van één van de student-leden werd geleverd, ook vermeld wordt. Doorgaans kunnen we ons er geen beeld vormen van vormen hoe het gesprek is verlopen. Naar aanleiding van de bijeenkomst van 29 februari 1904 komen we echter wel wat meer te weten. Blijkbaar had de eerste spreker “Antonio en Cleopatra” van Jacob Cats voorgedragen. “Hij [de spreker] werd door den heer G. Pellisier gekritiseerd, die de keuze van den auteur voor zulk een gehoor niet kon aanbevelen.”⁵¹ De tweede bijdrage was “Irene”, een fragment uit het lange beschrijvende gedicht *Aya Sophia* van H.J.A.M. Schaepman. Na afloop gaf ook professor Viljoen desgevraagd zijn mening. “De voordrachten konden geen succes genoemd worden”, meende hij, “daar zij niet het doel en het streven van O.S. weergaven. Daar de keuze aan de leden was vrijgelaten, moest men meer warme poëzie kiezen. Verder moest elke voordrager de verzekering hebben, dat zijne keuze van werk en auteur, de best mogelijke is.” Het is verleidelijk om te speculeren over de vraag waarom de beide gekozen teksten niet strookten met doel en streven van de vereniging, maar wat Viljoen precies bedoelde, zal nooit met zekerheid kunnen worden vastgesteld. Het is echter belangrijk om te constateren dat de studenten zelf mochten kiezen welke tekst ze wilden voordragen.

Het overzicht van de opgevoerde toneelteksten, hierboven, wijst daarnaast in een andere richting. Vanaf 1896 organiseerde de Taalbond jaarlijks examens op het gebied van de Nederlandse taal en de geschiedenis van Zuid-Afrika. Aan het certificaat dat aan dit examen verbonden was, werd door opleidingsinstanties en werkgevers veel waarde gehecht. In 1905 werden voor het Hoogste Examen voor het eerst ook letterkundige werken verplicht gesteld: de historische roman *Joan Wouterz.* van H.J. Schimmel en een selectie uit de gedichten van P.A. de Génestet (De Villiers, 1936: 183). In 1906 bestond de literatuurlijst uit *De overwintering op Nova Zembla* van H. Tollens, *Napoleon Bonaparte* van H.J. Schimmel en *De loteling, Rikke-Tikke-Tak* en *Siska van Rosemael* van Conscience. *Joan Wouterz.* en *Napoleon Bonaparte* waren twee van de teksten die door de leden van “Ons Spreekuur” in één of andere toneelbewerking op de planken werden gebracht. Het jaar van de eerste opvoering van *Napoleon Bonaparte* komt zelfs precies overeen met dat waarin de tekst bij het Taalbondexamen verplicht werd gesteld. Waren er leden van “Ons Spreekuur” die deelnamen aan het Taalbondexamen en probeerde

Viljoen hen zo met één van de voorgeschreven teksten vertrouwd te maken? Was de voorstelling gedeeltelijk bedoeld als ruggensteuntje voor examenkandidaten die zich in de zaal bevonden? Of wilde men het grote publiek bekend maken met een tekst waarvan de uitverkiezing door de Taalbond als het ware had bewezen dat men die niet mocht missen? Het kán zijn dat de teksten door Viljoen, die als Taalbondman waarschijnlijk goed op de hoogte was met de keuzes en afwegingen van de examenmakers, bewust op het programma gezet werden. Maar zelfs wanneer dit niet het geval was, kan vastgesteld worden dat er bij de Taalbond en bij “Ons Spreekuur” een duidelijke consensus bestond ten aanzien van schrijvers en teksten die de moeite van het bestuderen waard waren. Dit geldt zowel voor prozateksten, poëzie en drama. Daarbij is de voorkeur voor negentiende-eeuwse schrijvers van vóór Tachtig opvallend. Met betrekking tot de Taalbondexamens schrijft Anna de Villiers in haar proefschrift over de Hollandse Beweging: “Ook in die volgende jare vind die Tagtigers geen erkenning nie, en kom Van Lennep, Staring, De Génestet, Ter Haar, Elffers steeds weer aan die beurt; so langamerhand word daar egter ook aan die verteenwoordigers van die Gulde Eeu gedink, en as die Diploma-examen ingestel word, word Vondel se dramas voorgeskryf en die Sewentiende Eeu as tydvak bestudeer.”⁵² Wat De Villiers (1936: 183) schrijft over het nut van de Taalbondexamens, weerspiegelt de gedachtegang die ten grondslag lag aan de activiteiten van “Ons Spreekuur”:

Die voorskryf van letterkundige werke was 'n nodige stap, want dit beteken nie net kennismaking met, maar ook intensiewe bestudering van literaire werke van 'n verwante volk en taal, iets wat verruimend en verrykend op die student se taal, letterkundige smaak en gedagtegeenge moes inwerk. Hiermee is 'n begin gemaak aan 'n faktor wat op die duur groot invloed op die ontwikkeling van die ganse volk uitgeoefen het, want deur die studie van die Hollandse letterkunde het die Afrikaner gedurig sy eie taal verryk en sy woordeskat uitgebrei.

Zoals aan het begin van deze paragraaf al werd opgemerkt, geven de verslagen van de bijeenkomsten van “Ons Spreekuur” echter ook een voorzichtige afwijking te zien ten opzichte van deze lijn. Ten eerste werd er méér aandacht besteed aan Afrikaanstalige literatuur dan de uitleengegevens van de boekerij doen vermoeden. In 1913 werden bijvoorbeeld *Vergeet nie* van D.F. Malherbe (dat jaar gepubliceerd) en “Oom Gert vertel” van C. Louis Leipoldt (uit de bundel *Oom Gert vertel en ander gedigte* uit 1911) behandeld.⁵³ Daarnaast blijkt dat men wel degelijk kennis nam van het werk van de Nederlandse Tachtigers en dat men middels besprekingen en discussies probeerde om zijn positie tegenover deze moderne literatuur te bepalen. Een boek waar men vanaf het begin weinig problemen mee lijkt te hebben gehad, is *De kleine Johannes* van Frederik van Eeden. Dit werd besproken op 16 juni 1897, op 3 maart 1902 en opnieuw in de loop van 1913.⁵⁴ Opmerkelijk is het programma dat wordt afgewerkt in de loop van de periode 1898-1899.⁵⁵ Volgens de notulen werd op 17 augustus 1898 de dichteres Hélène Swarth behandeld en op 14 september Albert Verwey.

Met betrekking tot 21 september 1898 luidt de inscriptie: “Dr. Viljoen leest een leerzaam critiek van Dr. Koster over ‘De Nieuwe Gids.’”⁵⁶ De gedichten van Albert Verwey worden nu behandeld. Op 28 september wordt het programma voortgezet met “De zee” van Eugène van Oye en een bespreking van het werk van Fiore della Neve (M.G.L. Van Loghem). Hierna maakt het notulenboek een sprong in de tijd. Zijn er tussen 28 september 1898 en 17 februari 1899 helemaal geen vergaderingen meer gehouden? Dit zou vreemd zijn, omdat het “Ons Spreekuur”-jaar in principe doorliep tot oktober. Of meende de notulist dat met de volgende aankondiging van 28 september alles wel gezegd was?

Daarna zullen de gedichten van de volgende dichters aan de beurt komen: m.n. Dr. van Oye, Mr. Gentil Antheunis, Agathe, Marcellus Emants, Mnr. van Loghem, J. Winkler Prins, P.A.M.B. van Hensbroek, Pol de Mont, Helene L. Swarth, Willem Kloos, Jacques Perk, Dr. Fred van Swen, Dr. Edw. Koster, Frits Lapidoth, Dr. Herman Gorter, Albert Verwey + Louis Couperus; dit zal dan de leden in staat stellen hun indruk te geven aangaande de hedendaagsche richting in de poëzie.⁵⁷

De notulen vertellen niets over het verloop van de besprekingen van het werk van Swarth, Verwey, Van Oye en Fiore della Neve en het blijft onduidelijk of het ambitieuze programma dat op 28 september werd aangekondigd, ooit is uitgevoerd. Men zou denken van niet, want op 6 maart 1899 ging het gewoon weer over Justus van Maurik, op 24 april over Jacob Cats en op 8 mei over C.E. Van Koetsveld. Op 13 maart werd wel het werk van Edward B. Koster behandeld en op 1 mei 1899 Pol de Mont. Op 14 september 1903, wanneer Viljoen afwezig is in verband met zijn Europese reis, houdt N.M. Hoogenhout “op speciaal verzoek van ‘t Bestuur” een beschouwing over “de dichters der Nieuwe Gids richting”.⁵⁸ Op 11 april 1904 behandelde J.F.W. Grosskopf “De nieuwere poëzie en bij name die van Helena Swart”; de kritiek werd bij deze gelegenheid geleverd door J.J. Smith. Over de inhoud van deze besprekingen is opnieuw niets bekend.⁵⁹

5. De behandeling van literatuur tijdens de vergaderingen

“Vir Nederlands,” herinnerde F.E.J. Malherbe zich in *Agter die oomblik*, “was daar prof. W.A. Joubert, eintlik ’n teoloog wat in Holland gestudeer het, dus goed genoeg vir Nederlandse letterkunde! Die behandelde letterkunde was nog hoofsaaklik dié van vóór Tagtig, uit Te Winkel toegelig. En, tussen hakies, as die digter Nicolaas Beets die beroep wat die Kweekskool (gestig 1859) op hom uitbring het, aangeneem het, sou die heerskappy van die dominee-digters seker nog langer geduur het in Suid-Afrika.” (Malherbe, 1977: 22)

Malherbes karakteristiek is niet alleen waar voor de letterkunde-colleges uit zijn studententijd, maar ook voor de vergaderingen van “Ons Spreekuur”. De meeste Nederlandse literaire werken die tussen 1896 en 1919 tijdens de bijeenkomsten van

“Ons Spreekuur” werden behandeld, golden volgens de in Nederland zelf heersende literaire smaak inmiddels als verouderd.⁶⁰ De gerepresenteerde werkelijkheid was (met uitzondering van *Akbar* van P.A.S. van Limburg Brouwer en *Max Havelaar* van Multatuli) over het algemeen oer-Hollands. Wat ontbreekt, zijn verwijzingen naar de Zuid-Afrikaanse werkelijkheid: het landschap, het klimaat en de bijzondere bevolkingssamenstelling van het land. Opmerkelijk – niet voor de Nederlandse context waarin deze literatuur gelezen werd, maar wel voor de Zuid-Afrikaanse – is dat er in deze teksten zelden verwijzingen voorkomen naar koloniale of rassenverhoudingen. Er bestond dus een groot verschil tussen de wereld die in deze teksten werd beschreven en die welke de leden van “Ons Spreekuur” elke dag om zich heen konden zien. Toch bood het “Hollandse binnenhuisje” uit de schetsen van Jonathan en Hildebrand of de gedichten van Tollens en Ter Haar nog wel enige herkenningspunten. Het contrast tussen de Stellenbossche werkelijkheid en de uit een moderne verstedelijkte en seculiere samenleving voortspruitende werken van contemporaine schrijvers als Marcellus Emants, Louis Couperus en Willem Kloos zou nog veel groter zijn geweest. Voor de meeste Zuid-Afrikaanse lezers uit die tijd: té groot.

Belangrijker was de levensvisie die uit de gekozen werken sprak. De waarden die erdoor werden overgedragen, waren die van Nederland in het midden van de negentiende eeuw: kleinburgerlijk, protestants-christelijk en nationaal-gezind. Deze levensvisie sloot aan bij de geïdealiseerde levensvisie van de al even imaginaire Afrikaner gemeenschap aan het begin van de twintigste eeuw. Bijzonder populair waren historische romans en epische gedichten die een nationale strijd uitbeeldden, zoals Hendrik Conscience’s *Leeuw van Vlaanderen*. Deze historische werken werden mogelijk gezien als een aansporing; als een spiegel voor de eigen tijd met zijn rivaliteit (voor de oorlog van 1899-1902 sluimerend, ná de oorlog als een open wond) tussen Boer en Brit. Misschien werd de eigen afwijzing van het Engelse gezag wel gelegitimeerd door die “in te lezen” in een traditie: die van de flaminganten tegen de Walen en die van de Hollandse provincies tegen de Spaanse overheersing in de Gouden Eeuw.

Wie besloot welke teksten er tijdens de bijeenkomsten aan de orde kwamen? Er moet, vooral in de beginperiode van “Ons Spreekuur”, een wisselwerking hebben bestaan tussen wat er tijdens de bijeenkomsten werd besproken en de Nederlandse colleges van W.J. Viljoen aan het Victoria Kollege. Als de studenten zelf iets uitkozen, waren ze aangewezen op wat er aan teksten beschikbaar was, hoofdzakelijk via boeken uit eigen bezit (waaronder studieboeken) en de boekerij van “Ons Spreekuur”. “Ons Spreekuur” beschikte over een beperkt budget om zelf boeken voor de boekerij aan te schaffen. Maar verder was deze collectie grotendeels opgebouwd uit schenkingen afkomstig van Viljoen en de andere ereleden, groot-Nederlandse organisaties als het ANV en de NZAV en individuele donateurs uit binnen- en buitenland. Deze donateurs traden niet belangeloos op. Hoewel de jongeren een zekere ruimte

werd gegund om hun eigen weg te zoeken en hun eigen mening te vormen, lijkten de weldoeners die een bijdrage leverden aan de groei van de boekerij van “Ons Spreekuur” of het programma van de bijeenkomsten er allemaal een (taal-)politieke agenda op na te hebben gehouden.

Aanvankelijk leken ze in hun opzet te slagen. In de jaren rondom de aanvaarding van de vereenvoudigde Nederlandse spelling moesten de Stellenbossche studenten ongetwijfeld het gevoel hebben gehad dat ze zich op de voorpunt van de ontwikkelingen bevonden. Het was immers hun ere-voorzitter die in 1904 uit Europa terugkwam met het fiat van een groot aantal Nederlandse en Vlaamse taalgeleerden, schrijvers en instituten! Opmerkelijk, tijdens de bijeenkomsten van “Ons Spreekuur”, is de verering van Nederland als het koloniale centrum. Deze verering blijkt ook uit de steeds herhaalde voordracht en bestudering van Nederlandse teksten; vervolgens werden deze als voorbeeld gesteld voor een nog te vestigen Nederlandse literatuur van Zuid-Afrikaanse bodem. Melt Brink en A. Moorrees werden met gejuich ingehaald als de grondleggers van deze nieuwe literatuur. Een nieuwe literatuur, dat wel, met een esthetica die in een heel ander deel van de wereld een halve eeuw geleden zijn hoogtepunt had beleefd.

Maar vanaf het begin waren er ook studenten die kritisch stonden tegenover Viljoens steeds eenzijdiger en krampachtiger pleidooi voor het Nederlands. Eén van hen was N.M. Hoogenhout, zoon van C.P. Hoogenhout, GRA-man van het eerste uur. Imker Hoogenhout bleek goed in staat te zijn om te laveren tussen zijn overtuiging dat het Afrikaans uiteindelijk zou winnen en het inzicht dat er bij het Nederlands van Viljoen nog heel wat te halen viel. Ná zijn afstuderen zou Hoogenhout zowel erelid van “Ons Spreekuur” worden als een invloedrijke pleitbezorger voor het Afrikaans.

Er zijn meer oud-leden aan te wijzen die de school van Viljoen hebben doorlopen en zich hierdoor toch niet hebben laten weerhouden om uiteindelijk actief deel te gaan nemen aan de ontwikkeling van het Afrikaans als volwaardige taal. Onder hen bevonden zich onder meer J.J. Smith, J.F.W. Grosskopf, H.A. Fagan en D.F. Malan. Hebben zij hun onderdompeling in de Nederlandse taal en literatuur tijdens de bijeenkomsten van “Ons Spreekuur” als verrijking ervaren? Of beseften zij toen al – wat E.C. Pienaar pas achteraf met schrik zou merken – dat ze deel uitmaakten van een club die een reliek was uit een voorbije periode en dat de werkelijke actie elders plaatsvond?

Misschien was het maar hoe je ermee omging. Misschien was Pienaar, die immers na zijn studie naar Stellenbosch was teruggekeerd om Viljoens colleges over te nemen, gewoon te lang blijven hangen en was zijn deceptie daardoor des te groter. Het jaarverslag van “Ons Spreekuur” over 1913 brengt een groet aan alle vertrekkende leden. “Ook Mnr. E.C. Pienaar”, lezen we:

die naar Europa gaat om zich des te beter ons volk ten dienste te stellen. Wij willen hopen, dat hij tot ons terug keren zal, niet als een Saul boven 't volk, maar als een David onder 't volk, met slingervel + steen, en welgeoefend om elke vijandige reus te treffen.⁶¹

De eerste reus die er bij Pienaar aan moest geloven, was, anders dan we zouden verwachten, geen Nederlander en zelfs geen Brit. Het was een mede-Afrikaner die door de gretigheid waarmee hij zich aan taal en cultuur van het koloniale centrum Nederland had uitgeleverd, in Pienaars ogen zijn eigen volk verraden had: W.J. Viljoen.

Universiteit van die Vrystaat

Bibliografie

- Besselaar, G.** 1914. *Zuid-Afrika in de letterkunde*. Amsterdam/Pretoria/Johannesburg: De Bussy & Kaapstad: H.A.U.M.
- Booyens, B.** 1983. "Ek heb gese." *Die verhaal van ons Jongeliede- en debatsverenigings*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- Brill, J.** 1904. *The teaching of the Dutch language in South Africa. A paper read at a conference of principals of government schools in the Orange River Colony [...] Together with a letter addressed to the rector by Mr. E.B. Sargent, Education Adviser to Lord Milner*. London/New York/Bombay: Longmans, Green and Co.
- De Klerk, P.** 2008. *Het Algemeen-Nederlands Verbond in Zuid-Afrika (1895-2008)*. Kaapstad/Den Haag: ANV.
- Glorie, I.** 2004. "... Een reuzen-taak, die bijna 't onmogelijke vordert ...": De boekenzendingen van het Algemeen Nederlandsch Verbond (1902-1927). *Tydskrif vir Nederlands & Afrikaans*, 11(1): 1-64.
- Glorie, I.** 2010. "Allengs wordt de spruyt een boom" (I): De Stellenbossche studentenvereniging "Ons Spreekuur" (1895-1919) en de taalkwestie, *Tydskrif vir Nederlands & Afrikaans*, 17(1): 20-52.
- Hugo, A.M.** 1966. Studentelewe, 1866-1939. In: *Stellenbosch 1866-1966. Honderd jaar hoër onderwys*. Kaapstad: Nasionale Boekhandel: 263-358.
- Kloek, J.J. en Mijnhardt, W.W.** 1990. Negentiende-eeuwse leescultuur. *De Negentiende Eeuw*, 14(2-3), juni-september: 113-119.
- Malherbe, F.E.J.** 1977. *Agter die oomblik. Herinneringe*. Johannesburg: Perskor.
- Schutte, G.J.** 1986. *Nederland en de Afrikaners. Adhesie en aversie*. Franeker: Wever.
- Schutte, G.J. (ed.)** 1999. *Beste ouders! Brieven uit de Transvaal van Karel van den Berg 1896-1900*. Amsterdam: Suid-Afrikaanse Instituut.
- Van Deysse, L.** 1979. *De scheldkriteken* (ed. Harry G.M. Prick). Amsterdam: De Arbeiderspers.
- Van Zyl, W.** Multatuli in Suid-Afrika. *Tydskrif vier Nederlands & Afrikaans*, 17(1): 114-131.

Noten

1. Dit artikel is tot stand gekomen in het kader van mijn promotieonderzoek naar de vroege Afrikaanstalige literatuur vanuit postkoloniaal perspectief. Met dank aan mijn promotoren, prof. dr. A. Rigney

(Universiteit Utrecht), prof. dr. W.J. van Zyl (Universiteit van Wes-Kaapland) en prof. dr. E. Jansen (Universiteit van Amsterdam), en mijn co-promotor, dr. F. Ruiter (Universiteit Utrecht), voor hun reacties op een eerdere versie van deze tekst.

2. Het eerste deel, “Allengs wordt de spruyt een boom” (I), De Stellenbossche studentenvereniging “Ons Spreekuur” (1895-1919) en de taalkwestie”, is verschenen in *Tydskrif vir Afrikaans & Nederlands*, 17(1): 20-52.
3. E.C. Pienaar aan A.D. Keet. (Utrecht, 22 december 1918) NALN, Ms 135/73. Zie verder Glorie (2010: 20).
4. Notulenboek, 4 december 1895 (catalogusnr. 97/1).
5. Notulenboek, 20 mei 1896 (catalogusnr. 97/1).
6. Notulenboek, 10 november 1897 (catalogusnr. 97/1).
7. Notulenboek, passim (catalogusnr. 97/1).
8. Jaarverslag 1902-1903 (catalogusnr. 97/10).
9. Brief van J. MacLeod, Gent, 13 oktober 1903. Korrespondensie 1902-1908 (catalogusnr. 97/8).
10. Autobiografie Nicolaas Mansvelt (1922), Dr. N. Mansvelt-versameling (W28), Staatsargief, Pretoria, p. 64-65.
11. Korrespondensie 1902-1908 (catalogusnr. 97/8).
12. Korrespondensie 1902-1908 (catalogusnr. 97/8).
13. Jaarverslag 1901-1922 (catalogusnr. 97/10).
14. Notulenboek (catalogusnr. 97/1).
15. Brief J.H. de Bussy aan J.H. Wium (bibliothecaris), 27 juni 1902. Korrespondensie 1902-1908 (catalogusnr. 97/8).
16. Verslag van de bibliothecaris, 1904 (catalogusnr. 97/10).
17. [N. Mansvelt,] “Taalverwantschap en gemeen belang van Nederland en Zuid-Afrika”. De weergave van deze lezing (op basis van aantekeningen van Mansvelt zelf) werd aanvankelijk in 1907 gepubliceerd in de *Letterbode*. Hier wordt geciteerd naar een overdruk, bewaard in het Suid-Afrikaanse Instituut te Amsterdam (signatuur P 40/11), p. 10-11. Het document is niet gedateerd. De datering 1907 is ontleend aan Besselaar (2014: 204).
18. Notulenboek (catalogusnr. 97/1).
19. Jaarverslag 1901-1902 (catalogusnr. 97/10).
20. Jaarverslag 1904-1905 (catalogusnr. 97/10).
21. Statuten (catalogusnr. 97/5).
22. Statuten (catalogusnr. 97/5).
23. Verslag van de bibliothecaris, 1901. Jaarverslagen (catalogusnr. 97/10).
24. Verslag van de bibliothecaris, 1902. Jaarverslagen (catalogusnr. 97/10).
25. Jaarverslag 1903-1904 (catalogusnr. 97/10).
26. Jaarverslag 1902-1903, p. 10- 11 (catalogusnr. 97/10).
27. Verslag bibliothecaris, 1904. Jaarverslagen (catalogusnr. 97/10).
28. Jaarverslag 1904-1905 (catalogusnr. 97/10). Een jaar later meldt de bibliothecaris: “Als wij ’t ware doel van onze boekerij in aanmerking nemen: nl. ’t opwekken van leeslust onder onze leden, kunnen wij meer tevreden zijn. Meer boeken dan ooit tevoren werden dit jaar uitgenomen. Heel bevredigend is ’t

feit dat onze jonge leden in 't biezonder erg vlijtig zijn in dit opzicht. Toch menen wij dat 't weer nodig is erop te wijzen dat er van onze leden zijn die bijna nooit gebruik maken van onze bockerij. Het plan om 'lezende leden' ook toe te laten is 'n sukses. Het gevaar dat er te velen zullen aanzoek doen is nog niet gebleken. Slechts negen zijn tot nog toe opgenomen; maar dezen zijn bijna allen studenten uit 't Kollege, en zij maken 'n goed gebruik van hun voorrecht om nadere kennis met de Ndl. letteren te maken." (Verslag van de bibliothecaris, 1905. Jaarverslagen, catalogusnr. 97/10.)

29. Kloek en Mijnhart (1990: 115) wijzen er met betrekking tot de Nederlandse situatie op "dat in de eerste helft van de negentiende eeuw verschillende soorten lectuurbehoefden langs verschillende kanalen werden bevredigd: aangeschaft werd vooral stichtelijke en – professioneel dan wel sociaal – nuttige gebruiksliteratuur, geleend werd belletrie, gepopulariseerde wetenschap en het tijdschrift."
30. Majoor Frans, het boek van Bosboom-Toussaint dat het vaakst werd uitgeleend, namelijk 14 keer, valt, als eigentijdse psychologische roman, buiten deze categorie.
31. Voor de receptie van Multatuli's werk in Zuid-Afrika, zie Van Zyl (2011). Uit notulen, jaarverslagen en bibliotheekboek van "Ons Spreekuur" blijkt dat de Stellenbossche studenten vooral kennismaakten met bekende en relatief toegankelijke hoogtepunten die zich goed binnen het bestek van één of twee bijeenkomsten lieten bespreken. Op 8 juni 1898 stonden het verhaal van Saïdjah en Adinda (hoofdstuk 17 uit de Max Havelaar) en "Woutertje Pieterse" op het programma, op 17 augustus werd deze bespreking voortgezet, op 2 september 1901 ging het over Max Havelaars toespraak tot de hoofden van Lebak en over "De jodenbuurt te Amsterdam" (uit "Woutertje Pieterse"), en in het jaarverslag van 1904-1905 wordt, na een opsomming van behandelde schrijvers, onder wie Multatuli, geconstateerd: "We hebben alzo mogen kennis maken met enige van de beste vertegenwoordigers van de Letterkunde van Nederland".
32. Jaarverslag 1902-1903 (catalogusnr. 97/10).
33. Brief van de bibliothecaris aan H.J. de Kiewiet en P.J. Kanter, 14 februari 1903. Korrespondensie 1902-1908 (catalogusnr. 97/8).
34. Jaarverslag 1903-1904, p. 3 (catalogusnr. 97/10).
35. Jaarverslag 1908 (catalogusnr. 97/10).
36. Jaarverslag 1907 (catalogusnr. 97/10).
37. Jaarverslagen 1908 en 1909 (catalogusnr. 97/10).
38. Notulenboek, 2 maart 1898 (catalogusnr. 97/1).
39. Notulenboek, 9 maart 1898 (catalogusnr. 97/1).
40. Notulenboek, 20 maart 1899 (catalogusnr. 97/1).
41. Jaarverslag 1908 (catalogusnr. 97/10).
42. Jaarverslag 1913 (catalogusnr. 97/10).
43. Jaarverslag 1903-1904 (catalogusnr. 97/10).
44. Jaarverslag 1907, p. 5-6 (catalogusnr. 97/10).
45. Jaarverslag 1909, p. 5 (catalogusnr. 97/10). Malherbe (1977:27) vermeldt in zijn mémoires de toneeluitvoeringen van "Ons Spreekuur" waar hij en zijn latere vrouw, Marie Leliveld, zelf in hebben meegespeeld; hij geeft geen verdere beschrijving of kwalificatie.
46. Jaarverslag 1909 (catalogusnr. 97/10).
47. Verslag van de bibliothecaris, 1901. Jaarverslagen (catalogusnr. 97/10).

48. Jaarverslag 1903-1904, p. 5-6 (catalogusnr. 97/10).
49. Verslag bibliothecaris 1904. Jaarverslagen (catalogusnr. 97/10).
50. Jaarverslag 1903-1904, p. 7 (catalogusnr. 97/10).
51. Hier wordt verwezen naar een gedeelte uit Jacob Cats' *Trou-Ringh* (1637), "De Prachtige en dartele liefkoserie van Marcus Antonius velt-overste van de Romeynen, en Cleopatra, Koninginne van Egypten".
52. De Villiers 1936: 184-185. Het diploma-examen werd ingesteld in 1910.
53. Jaarverslag 1913 (catalogusnr. 97/10).
54. Jaarverslagen en notulenboek, passim.
55. Notulenboek (catalogusnr. 97/1).
56. Lodewijk van Deyssel had in De Nieuwe Gids (februari 1891) Koster's Liefde's Dageraad en andere gedichten genadeloos afgeserveerd ("De heer E.B. Koster is iemand met een vies zieltje, een zieltje als een poepje", enzovoorts). Koster, die meermaals heeft verklaard beïnvloed te zijn door De Nieuwe Gids, heeft Van Deyssel deze aanval nooit vergeven. In de "aantekeningen en paraliomena" bij de Scheldkritieken haalt Prick een verklaring van Koster aan, waarin hij onder meer zegt: "Intusschen heb ik in Augustus 1891 op het Letterkundig Congres te Gent een krachtig protest tegen 's heeren Van Deyssels lage en ignobele handeling tegenover mij en zijn misselijke manier van kritiseeren in 't algemeen doen hooren. Ook later heb ik bij verschillende gelegenheden 's mans smerig gedoe afgekeurd en bestreden, o.a. in het door den heer Hartog geciteerde Los en Vast, den Tijdspeigel, den Spectator enz." (Van Deyssel 1979: 334) De vraag is dus wélk stuk van Koster Viljoen aan zijn studenten voorlegde ...
57. Notulenboek, 28 september 1898 (catalogusnr. 97/1).
58. Notulenboek, 14 september 1903 (catalogusnr. 97/1).
59. Notulenboek (catalogusnr. 97/1).
60. Twee kanttekeningen zijn noodzakelijk. Ten eerste is het goed om te bedenken dat veel van de door de leden van "Ons Spreekuur" telkens weer ten gehore gebrachte teksten ook in Nederland door een breed publiek nog graag en met veel waardering gelezen werden. Ten tweede behoorden de sensitivistische verzen en de naturalistische romans van de Tachtigers, die een radicale breuk met het literaire verleden van de dominee-dichters en het realisme vormden, in Nederland ook tot de avant-garde kunst.
61. Jaarverslag 1913 (catalogusnr. 97/10).